

HPCS 4003

Y Celtiaid Cynnar: Cyflwyniad

Croeso, Fáilte, Degemer mat, Fáilte, Welcome

- ▶ Beth sydd o'n blaenau?
- ▶ Trosolwg o'r *Keltoi*, *Celtae*, *Galatae*, *Galli*
- ▶ Grwpiau sy'n gysylltiedig â'r uchod
- ▶ Parhad o'r Hen Geltiaid i'r Celtiaid Modern?
- ▶ Yn ymwneud â thua 1000 o flynyddoedd o'r cyfeiriad cyntaf atynt hyd at gwymp Rhufain yn y Gorllewin

Bwriad y modwl hwn yw cynnig trosolwg cychwynnol i fyfyrwyr o'r pobloedd hynny y cyfeiriwyd atynt gan ffynonellau hanesyddol ar wahanol adegau fel *Keltoi*, *Celtae*, *Galatae* neu *Galli*. I gadw pethau'n syml, disgrifir y pobloedd hyn i gyd yma fel y Celtiaid Cynnar (neu'r Hen Geltiaid), ac yn ei hanfod bydd y modwl yn archwilio'r cwestiwn 'Pwy oedd y Celtiaid?'. Fodd bynnag, bydd hefyd yn edrych ar grwpiau eraill y tybir eu bod â chysylltiad agos â nhw, ac mae hyn yn hanfodol achos fel arall byddem yn astudio'r Hen Geltiaid ar wahân i'r rhai modern, gan nad yw'r un ffynhonnell hanesyddol, mewn perthynas â Phrydain ac Iwerddon, erioed wedi galw trigolion y naill ynys na'r llall yn Geltiaid.

Oherwydd bod parhad, neu ddiffyg parhad, rhwng yr Hen Geltiaid a'r Celtiaid Modern yn destun trafod angenrheidiol, edrychir hefyd ar ddisgrifiadau o frodorion yr ynysoedd hyn, yn enwedig gan eu bod yn gartref i bump o'r chwech o bobloedd a labelir felly heddiw. Mae'r cyfnod dan ystyriaeth yn parhau am tua mil o flynyddoedd, o'r cyfeiriadau cyntaf at y Celtiaid yn y 6ed ganrif COG hyd at gwymp yr Ymerodraeth Rufeinig yn y Gorllewin yn hwyr yn y 5ed ganrif OC, erbyn pryd roedd Celtiaid cyfandir Ewrop i bob pwrpas wedi diflannu. Fel arfer, trinnir cyfeiriad Sidonius Apollinaris, yn y 5ed ganrif OC, fel y cyfeiriad cyfoes olaf atynt (JC 27)

Y Celtiaid Rhyngdisgyblaethol

- ▶ Celtiaid Hanesyddol: y cyfeiriwyd atynt gyntaf gan ffynonellau Groegaidd tua 2500 o flynyddoedd yn ôl
- ▶ Celtiaid Ieithyddol: label a roddwyd yn y ddeunawfed ganrif i siaradwyr yr ieithoedd Brythonaidd, Goidelaidd a hen ieithoedd Gâl
- ▶ Celtiaid Archeolegol: label a roddwyd yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg i ddiwylliannau materol Hallstatt a La Tène
- ▶ Ond yn gyntaf, dyma rybudd!

Does dim amheuaeth bod pobl a alwyd yn Geltiaid wedi bodoli. Maent yn bobl a gofnodwyd yn y cofnod hanesyddol am y tro cyntaf yn y tir 'y tu ôl i Marseille' yn ne Gâl tua 2500 o flynyddoedd yn ôl. Gwnaethpwyd pob un o'r cyfeiriadau hanesyddol cyntaf atynt gan Roegiaid rhwng y chweched a'r bedwaredd ganrifoedd COG. Does dim cyfeiriadau hanesyddol at Geltiaid o gwbl cyn hyn.

O safbwynt ieithyddol, mae Celtaidd yn label a ddefnyddir heddiw i gyfeirio at ieithoedd Brythonaidd a Goidelaidd Prydain, Llydaw ac Iwerddon, ac at ieithoedd hynafol cysylltiedig Gâl, yn ogystal â rhannau o Iberia, gogledd yr Eidal ac Anatolia. Er mwyn eglurder, dylid nodi mai'r Frythoneg yw mamiaith y Gymraeg, y Gernyweg a'r Llydaweg, a Goideleg yw mamiaith y Wyddeleg, y Fanaweg a Gaeleg yr Alban.

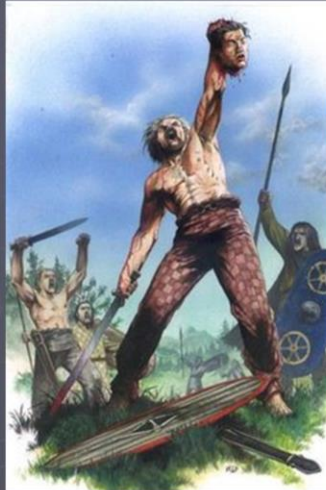
Mae Celtaidd ym maes archaeoleg yn cyfeirio at y diwylliannau materol a elwir yn Hallstatt a La Tène, y daethpwyd o hyd i'r ddau ohonynt yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Lleolir Hallstatt yn Awstria'r presennol a La Tène yn y Swistir. Cyflwynir y rhain, yn ogystal â'r ddamcaniaeth fwy diweddar 'Celtaidd o'r Gorllewin' yn nes ymlaen.

Mae'r Celtiaid felly yn golygu pethau gwahanol i ysgolheigion mewn disgyblaethau gwahanol ac yn yr achosion ieithyddol ac archeolegol fe'u dewiswyd ar ôl y digwyddiad, fel label ar gyfer darganfyddiadau y daethpwyd o hyd iddynt yn y cyfnod modern. Bydd y modwl hwn yn edrych ar y Celtiaid o bob un o'r safbwyntiau uchod yn ogystal â rhai o'r problemau sy'n codi wrth geisio eu cysylltu nhw i gyd â'i gilydd

O gofio cwmpas eang iawn y pwnc, gall y modwl hwn gynnig cyflwyniad i'r Celtiaid yn unig, mewn ffordd syml a hawdd ei deall, gobeithio. Gellir dod o hyd i driniaeth fwy arbenigol ar wahanol agweddau unigol ar y maes mewn modylau eraill.

Gwylwch rhag y Celtiaid

(a'r rhai sy'n eu hastudio!)

Beth yw 'Celt'?

Mae'n anodd credu y gall cwestiwn o'r fath, sy'n ymddangos mor ddiniwed, greu stŵr – ond gall.

Efallai y byddai hanesydd yn dweud 'y rhai a labelwyd felly gan ffynonellau hanesyddol'. Yma, wedi'r cyfan, y tarddodd yr enw. Byddai hyn, fodd bynnag, yn cau allan y rhai na labelwyd felly gan ffynonellau hanesyddol, hyd yn oed pe baent yn rhannu'r un nodweddion.

Efallai y byddai archeolegydd yn cynnig y diffiniad canlynol: 'y rhai sy'n gyfrifol am ddiwylliannau materol Hallstatt neu La Tène'. Gallai hyn hefyd fod yn ddilys ond yn ôl pob tebyg dim ond pe bai'r bobl dan sylw hefyd wedi eu labelu fel Celtiaid gan ffynonellau hanesyddol.

Byddai ieithydd efallai yn awgrymu: 'Rhywun sydd un, neu sydd wedi, siarad iaith sy'n perthyn i gangen Celtaidd y teulu ieithyddol Indo-Ewropeaidd, naill ai'n fyw neu'n farw'.

Yn achos y modwl hwn ar y Celtiaid, bydd ein diffiniad yn ymgorffori agweddau ar bob un o'r uchod, ond yn agosaf at yr olaf, o gofio bod llawer o'r ymdrech a roddwyd i ymchwil ieithyddol yn y cyfnod modern wedi ei anelu'n fanwl at ddangos bod yr ieithoedd 'Celtaidd' modern yn perthyn i'r ieithoedd a siaradwyd gan y rhai a alwyd yn 'Keltoi/Celtae/Galli/Galatae' yn yr hen fyd. Mae 'Gwledydd Celtaidd' heddiw, wedi'r cyfan, wedi eu galw felly oherwydd bod iaith Geltaidd yn bodoli yno yn y cyfnod modern. Dylai profi parhad o'r gorffennol i'r presennol felly fod yn brif nod.

Gwylwch rhag y Celtiaid

(a'r rhai sy'n eu hastudio!)

- ▶ Mae Astudiaethau Celtaidd yn faes rhyngddisgyblaethol (a diddorol)
- ▶ Mae disgyblaethau cyfansoddol yn cynnwys ieithyddiaeth (hanesyddol), hanes, archeoleg, geneteg, ethnoleg, a nifer o rai eraill sy'n astudio agweddau cymdeithasol ar bobloedd Celtaidd
- ▶ Gall barnau gwahanol ar dystiolaeth sydd weithiau yn brin arwain at ddadlau ac anghytuno o fewn a rhwng disgyblaethau

Gall fod llawer o resymau pam mae ysgolheigion yn anghytuno. Gall y rhain gynnwys dod o gefndir academiaidd gyda thraddodiad gwahanol, neu ddefnyddio terminoleg sy'n mynd 'ar goll mewn cyfieithiad' neu ddod i gasgliad gwahanol wedi ei seilio ar farn personol. Gellir dod o hyd i elfennau o bob un o'r rhain mewn Astudiaethau Celtaidd i'r fath raddau bod hyd yn oed y maes ei hun yn cael ei gwestiynu. Gall haneswyr, ieithyddion ac archaeolegwyr anghytuno ar yr hyn sy'n gwneud rhywun yn 'Gelt'. Yn yr un modd gall ysgolheigion o fewn yr un ddisgyblaeth anghytuno (yn ymwybodol neu'n isymwybodol), dangos rhagfarn tuag at gasgliad penodol neu ofni y defnyddir hwnnw at ddibenion gwleidyddol. Roedd y fath ystyriaethau mor sylweddol ar ddiwedd y ganrif ddiwethaf y defnyddiodd Patrick Sims-Williams y teitl 'Celtomania and Celtoscepticism' yn 1998 (*Cambrian Medieval Studies* 36, 1 – 36) mewn erthygl yn disgrifio rhai o'r safiadau mwyaf disymud.

Y prif broblemau sy'n gysylltiedig â'r Celtiaid yw'r rhain:

- Tystiolaeth brin o'r cyfnod cyn-hanesyddol neu ffynonellau clasurol i'n galluogi i adnabod pwy ddylid a phwy na ddylid eu hystyried yn Geltaidd
- Ai Celtaidd yw'r label gorau i'w ddewis beth bynnag
- Y ffaith bod y rhai a enwyd yn Geltaidd wedi diflannu bron yn llwyr o dir mawr Ewrop erbyn yr oesoedd canol cynnar (ac eithrio'r rhai a aeth i Lydaw ond a ddaeth o Brydain – ac mae hyd yn oed anghytuno ar y pwynt hwnnw mewn rhai manau!)
- Absenoldeb llwyr yr enw 'Celt' fel enw cyfoes drwy gydol yr oesoedd canol (a barhaodd am fwy na 1000 o flynyddoedd o'r 5^{ed} ganrif hyd at y 16^{eg})
- A ellir profi didoriant rhwng y rhai a alwyd yn Geltaidd yn yr hen fyd a'r rhai a elwir felly heddiw

Wrth reswm mae'n iawn i gwestiynu ansicrwydd, fodd bynnag, dylid defnyddio'r un meini prawf gyda'r Celtiaid â phawb arall, heb gymryd eu bodolaeth a'u parhad yn ganiataol ar y naill law na'u rhoi nhw o dan y microsgop i raddau mwy nag unrhyw grŵp arall ar y llaw arall.

Gwylwch rhag agendâu cudd

Mae'r canlynol i gyd wedi eu honni:

- Bu aneddiadau Eingl-Sacsonaidd yn ne Prydain yn ystod Oes yr Haearn
- Bu aneddiadau Gaeleg yn ngogledd Prydain yn ystod Oes yr Haearn
- Mae'r Llydaweg yn hanu o'r iaith Aleg

Yn aml ceisir barn academiaidd fel ffordd o gyfiawnhau amcanion gwleidyddol

Y bumed ganrif a welodd gwmp yr Ymerodraeth Rufeinig yn y gorllewin a niferoedd enfawr o bobl yn ymfudo. Yn draddodiadol, dyma'r cyfnod pan sefydlodd yr Eingl-Saeson eu haneddiadau parhaol cyntaf yn y tiroedd a fyddai'n dod yn Lloegr, a sefydlodd y Gaeliaid eu haneddiadau parhaol cyntaf hwythau yn y tir a fyddai'n troi'n wlad y Scotti, sef yr Alban. Gall 'Oes yr Haearn' gyfeirio at gyfnodau gwahanol yn dibynnu ar y lleoliad, ond yn yr ardal sydd o ddiddordeb i ni, bydd yn cynnwys y cyfnod, yn fras, o'r wythfed ganrif COG hyd at y ganrif gyntaf OC.

Mae gan y gred mai 'ni a fu yma'n gyntaf felly i ni mae'r tir hwn yn perthyn' draddodiad hir nad yw bob amser yn glodwiw, gyda grwpiau ar bob ochr yn awyddus i hawlio llain. Daw'r awgrym fod siaradwyr ieithoedd Germanaidd yn nwyrain Lloegr hyd yn oed cyn dyfodiad y Rhufeiniaid o ddehongliad o ran o lyfr Stephen Oppenheimer *'The Origins of the British'*.

Daw'r cynnig fod siaradwyr Gaeleg ym Mhrydain yn ystod Oes yr Haearn o bapur gan Ewan Campbell y gellir dod o hyd iddo yma: <http://www.electricscotland.com/history/articles/scotsirish.htm>

Cyflwynwyd y syniad bod y Llydaweg yn tarddu o'r iaith Aleg yn hytrach na'r Frythoneg gan Francois Falc'hun yn ei lyfr o 1981 *Perspectives nouvelles sur l'histoire de la langue bretonne*. Os yn wir, golygai hyn fod y Llydaweg wedi datblygu o fewn y tir sydd bellach yn Ffrainc. Byddai hyn yn plesio cenedlaetholwyr Ffrengig ond yn gwylltio cenedlaetholwyr Llydewig, sydd yn awyddus i honni nad dynt yn Ffrancwyr.

Dylid bod yn ofalus felly wrth ddehongli gweithiau sydd yn herio digwyddiadau sefydlog. Er nad yw'r un o'r honiadau hyn y tu hwnt i derfynau posibilrwydd, maent yn tueddu credu bod pobl wedi symud i'r cyfeiriad sydd yn cyd-fynd orau â'u dadl hwythau (ond nid fel arall) neu fynnu y gellir defnyddio tystiolaeth enetig neu archeolegol i olrhain iaith benodol. Hefyd yn gyffredin yw beirniadu cred sefydlog yr honni nad oes tystiolaeth i'w chynnal, ond i roi dadl arall yn ei lle sydd yn yr un modd heb dystiolaeth i'w chynnal. Ceir cyfeiriad at bob un uchod fel y gall myfyrwyr fynd atynt os yn awyddus i wneud hynny a phenderfynu drostynt eu hunain.

Mae'n werth ychwanegu y gall ffynonellau clasurol a hanesyddol eraill hefyd fod yn gaeth i agenda benodol neu chwarae i oriel arbennig.

Gwylwch rhag tybiaethau cyffredin

- ▶ Nid yw nodweddion hynafol yn golygu bod iaith benodol wedi ei siarad yn ei mamwlad gyfredol am fwy o amser nag y mae ieithoedd sydd â nodweddion diweddarach wedi cael eu siarad yn eu mamwledydd nhw
- ▶ Nid yw bodolaeth genynnau penodol mewn poblogaeth ddynol yn dweud wrthym ers pryd mae iaith benodol wedi ei siarad yno – ni throsglwyddir iaith drwy'r genynnau
- ▶ Nid yw bodolaeth diwylliant materol penodol mewn lleoliad penodol yn dweud wrthym pa iaith a siaradwyd yno – ni throsglwyddir iaith drwy botiau chwaith

Mewn perthynas â'r pwynt cyntaf, yn achos penodol Astudiaethau Celtaidd, nodir yn aml bod y Wyddeleg wedi cadw nodweddion hynafol a all fod wedi eu colli neu wedi eu haddasu yn y Gymraeg, dyweder. Ni ddylid tybio oherwydd hyn bod y Wyddeleg felly wedi ei siarad am gyfnod hirach yn Iwerddon nag y mae'r Gymraeg neu'r Frythoneg wedi ei siarad ym Mhrydain. Mewn llawer o achosion gellir dangos bod y gwrthwyneb yn wir. Er enghraifft, o'r ieithoedd Germanaidd Gogleddol (Llychlynnaidd), yr ieithoedd byw sydd wedi ymwahanu lleiaf o'r Hen Norse yw Islandeg a Ffaröeg (o'u cymharu â Norwyeg, Swedeg a Daneg), ond gwyddys heb os y gwladychwyd yr ynysoedd hyn yn hwyrach, ac y siaredid Hen Norse ar dir mawr y Llychlyn cyn hyn. Gellid dadlau achos tebyg gyda'r ieithoedd Romawns yn achos Rwmaneg, a dderbyniodd y Lladin yn hwyrach na Gorllewin Ewrop, ond sydd yn yr un modd wedi cadw nodweddion mwy hynafol. Mae nifer o hynafiaethau hefyd wedi eu cadw yn Saesneg America a gollwyd yn Saesneg Prydain.

Ar yr ail bwynt, ceir eto nifer o enghreifftiau o newid iaith yn digwydd heb unrhyw newid cyfatebol yn y boblogaeth – proses a elwir yn ddyfudiad iaith. Daeth y Wyddeleg yn iaith leiafrifol yn Iwerddon yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg, yn newid i'r Saesneg heb fewnfudo sylweddol gan siaradwyr Saesneg o'r tu allan (er bod digon o allfudo o'r tu mewn).

Mae'r trydydd pwynt yn rhybuddio yn erbyn dadlau bod 'potiau yn gyfystyr â phobl'. Gwelir enghraifft isod o wefan yr Encyclopaedia Britannica <https://www.britannica.com/art/Celtic-literature>:

The introduction of Celtic (i.e. language) into Ireland has not been authoritatively dated, but it cannot be later than the arrival there of the first settlers of the La Tène culture in the 3rd century BC.

Dylid cofio bod y dyfyniad hwn yn dod o wyddoniadur enwog, a ddylai felly fod yn awdurdodol. Mae'n dioddef o'r gred bod 'diwylliant' grŵp yn 'gyfan sy'n cynnwys rhannau cyfansoddol', gyda'r cyfan dan sylw yn cynnwys iaith, technoleg, arferion cymdeithasol, crefydd ac yn y blaen, sy'n gweithio fel systemau cysylltiedig mewn organeb. Mae cysyniad 'diwylliannau' yn dreiddiol o hyd. Fodd bynnag, dengys golwg fras ar y byd heddiw (neu ddoe), nad yw'r elfennau hyn (yn wahanol i elfennau gwahanol organeb) mewn gwirionedd yn gysylltiedig â'i gilydd, ac y gall cymdeithas benodol

newid ei hiaith tra'n cadw ei chrefydd, neu newid ei thechnoleg tra'n cadw ei thraddodiadau (neu fel arall) ac yn y blaen. Gall ceisio datgysylltu cysyniad 'diwylliant fel organeb' fod yn waith caled, fodd bynnag, ac mae llawer o ddadleuon Astudiaethau Celtaidd yn digwydd o ganlyniad iddo. Mae'r sleidiau canlynol yn cynnig peth gwybodaeth ar y Celtiaid o safbwyntiau gwahanol hanes, iaith ac archeoleg.